

Козубенко Л. М.

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ПСИХОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ДИТЯЧОЇ ПРОЗИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

У статті розглянуто психологічну парадигму дитячої прози Михайла Коцюбинського. Звернено увагу на те, що завдяки психологічному аналізу письменник майстерно розкриває глибину образів своїх героїв, проникаючи у їхній внутрішній світ і достовірно передаючи їхню справжню сутність.

З'ясовано, що митець добре розуміє складні душевні переживання, які впливають на вибір життєвого шляху людини. Автор звертає увагу насамперед на особистість, її внутрішній світ, тому його твори можна вважати глибокими психологічними дослідженнями.

Визначено, що творчість М. Коцюбинського стала об'єктом дослідження науковців, які аналізували різні аспекти його прози у контексті авторського бачення людини й світу, а також порушених у творах філософських і психологічних проблем.

Розкрито, що не тільки в оповіданнях для дорослих читачів, але і в дитячих творах Михайло Коцюбинський показує глибинні людські почуття, переживання героїв, намагається показати їх внутрішню сторону. Таким чином письменник долучає маленьких читачів до прочитання серцем, співпереживання героям, вчить людяності.

Відзначено, що Михайло Коцюбинський любив і знав дітей. Спочатку виховання молодших братів і сестер, згодом робота приватним учителем, де він мав змогу зрозуміти дитячу психологію, та і сам батько чотирьох дітей, письменник ставився до дитини з повагою, тому симпатії дітей були на його боці, що допомагало розкривати дитячий світ персонажів.

Констатовано, що світ дитячої прози письменника пройнятий любов'ю до дітей, глибоким розумінням їх переживань і вчинків. Таке знання людини властиве не тільки письменнику як автору творів, але і йому як людині загалом.

У статті доведено, що у своїх творах Михайло Коцюбинський не лише спостерігав за світом дитини, а й виявив себе як тонкий психолог, здатний глибоко проникнути у внутрішній світ юних персонажів. Серед засобів зображення психологізму в дитячій прозі письменника найбільш значимими є внутрішні монологи та художні деталі, також наявні психологічні порети та пейзажі.

Ключові слова: психологізм, парадигма, дитина, проза, письменник, герой, оповідання, особистість, творчість.

Постановка проблеми. Завдяки психологічному аналізу М. Коцюбинський майстерно розкриває глибину образів своїх героїв, проникаючи у їхній внутрішній світ і достовірно передаючи їхню справжню сутність.

У творах письменника помітно, що він добре розуміє складні душевні переживання, які впливають на вибір життєвого шляху людини. Автор звертає увагу насамперед на особистість, її внутрішній світ, тому його твори можна вважати глибокими психологічними дослідженнями.

Враховуючи цінність малої прози митця та його значний внесок у розвиток української літератури, виникла потреба детальніше розглянути проблему психологічної спрямованості дитячих оповідань М. Коцюбинського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми психологізму в українській літературі досліджували Г. Клочек [2], М. Кодак [3], В. Фашенко [9] та ін. Творчість М. Коцюбинського стала об'єктом дослідження таких науковців, як А. Завісяк [1], Ю. Кузнецов [5], Г. Логвин [6], О. Москаленко [7], Я. Поліщук [8], які аналізували різні аспекти його прози у контексті авторського бачення людини й світу, а також порушених у творах філософських і психологічних проблем.

Проте, не дивлячись на певну кількість праць, які висвітлюють цю тему, в сучасному літературознавстві і критиці все ще бракує досліджень, які б детально розкривали проблему психологізму в дитячих оповіданнях М. Коцюбинського.

Постановка завдання. Відтак, нашим завданням є дослідити психологічну парадигму дитячої прози М. Коцюбинського.

Виклад основного матеріалу. Не тільки в оповіданнях для дорослих читачів, але і в дитячих творах Михайло Коцюбинський показує глибинні людські почуття, переживання героїв, намагається показати їх внутрішню сторону. Таким чином письменник долучає маленьких читачів до прочитання серцем, співпереживання героям, вчить людяності.

М. Коцюбинський любив і знав дітей. Спочатку виховання молодших братів і сестер, згодом робота приватним учителем, де він мав змогу зрозуміти дитячу психологію, та і сам батько чотирьох дітей, письменник ставився до дитини з повагою, тому симпатії дітей були на його боці, що допомагало розкривати дитячий світ персонажів.

На початку оповідання «Харитя» Михайло Коцюбинський знайомить читача з причиною слабування матері: «Шість тижнів поминуло, як помер її чоловік, батько Харитин, і відтоді бідна удова тужить та слабує, а оце вже другий день, як зовсім злягла» [4, с. 65]. У даному випадку застосовано непряму форму втілення психологізму, а саме засіб психологічного портрету, у якому автор вдається до характеру впливу на здоров'я людини. Так автор зобразив, яке велике значення має внутрішній емоційний стан людини, яке навантаження переживань. Психологи доводять, що всі хвороби виникають від нервів. Так і письменник показав, як захворіла мати від втрати чоловіка, від туги, від важкої самотності. Існує думка, що час лікує, але, як бачимо, навіть шість тижнів від великої втрати не змогли залікувати душевних ран. Виходить, що все залежить не від часу, віку, а від ставлення людини до ситуації, від її переживань, які впливають загалом на весь організм людини, на її здоров'я.

Витримка Хариті заслуговує поваги: «Їй було вісім років. Десь дуже важким видалось Хариті те відро з водою, бо, поставивши його на землю, хвилинку стояла нерухомо, спершись на припічок і важко дихаючи. Ліва рука від незвичайної ваги зомліла, і Харитя не могла її зігнути. Але се було одну хвилину. В другій метнулась Харитя до мисника, легесенько, мов кізка, стрибнула на лаву, зняла з полиці горщик і поставила його коло відра» [4, с. 65]. Прийомам психологічного опису, що належить до непрямої форми вираження психологізму, автор зобразив силу волі маленької дівчинки, що викликана сильною мотивацією. Дівчинка хоче стати матері підтримкою, щоб та

не так болісно відчувала втрату батька і свою кволість. Незважаючи на свій вік, вона намагається виконати всю материну роботу, хоч їй це і не легко, та важкість справ не зупиняє Харитю, вона стає маленькою господинею в хаті.

Це не заряджає матір позитивом. Вона знаходиться у стані нарікання на життя, що ще більше погіршує її здоров'я: «Ох, дитино моя люба! Все в мене болить: руки болять, ноги болять, голови не зведу. От, може, вмру, на кого ж я тебе лишу, сиротину нещасну?. Хто тебе догляне, вигодує?» [4, с. 66]. Звичайно, у таких думках мати проявляє і піклування про дитину, але все ж таки в дуже песимістичному стані. На противагу їй Харитя запевняє, що Бог добрий і він допоможе одужати і зібрати хліб. Звичайно, це погляд на ситуацію дитячими наївними очима, з вірою у вічну перемогу добра, але життєво правильний. Народна мудрість стверджує, що надія помирає останньою. У Хариті віра і надія керують її життям, мати ж втратила вже як одну, так і іншу.

Потім в оповіданні автор подає моделювання ситуації шляхом внутрішнього діалогу Хариті, в якому вона переклала свої мрії у реальність і бачить всю ситуацію і її результат. Мотивація не покидає Харитю: «А як же зрадіє мати, коли Харитя прийде до неї й скаже: «А бачте, матусю кохана, а я ж вам казала, що Бог допоможе нам зібрати хліб? Увесь хліб у стодолі!» Мати з радощів вичуняє, пригорне доню до серця, поцілує, і знов житимуть вони веселі та щасливі і не згинуть зимою з голоду» [4, с. 66]. Для людини дуже важливо зуміти побачити кінцевий результат своєї роботи, аби знати до чого прагнути, мати чітку ціль. Такий хід думок найчастіше мотивує людину і призводить до бажаного результату.

Харитя постає побожною дитиною, вона молиться ввечері за здоров'я матері і свято вірить, що Господь любить дітей і не дасть їх на поталу; відчувається вплив давніх вірувань предків: «А що якби тепер вийти на ниву? Е, ні, страшно, вовк вибіжить з лісу, русалки залоскочуть, страхи повилазять з пшениці» [4, с. 67]. Така психологія Хариті співзвучна з психологією героїв «Тіней забутих предків» і самого автора.

Харитина сила волі проявляється і в ситуації з порізаним пальцем на ниві, що не зупиняє її роботу, і в зустрічі з молодіцями, коли вона продовжує жати, і у змозі розповісти їй чого вона тут, на ниві. Дівчинка була відкритою і молодиці допомогли їм вижати хліб, проникнувшись переживаннями родини. Як і більшість дитячих оповідань «Харитя» має щасливий кінець, що дово-

дить торжество добра, піклування Бога про людей і розуміння того, що світ не без добрих людей, і якщо не замикатись у собі, робити по змозі, просити допомоги, де вона потрібна, то все в житті налагоджується.

Дослідники творчості М. Коцюбинського доводять, що в основу оповідання «Маленький грішник» покладено реальну історію, яку письменник почув або бачив сам, працюючи у Вінниці [5, с. 61]. Поданий в оповіданні портрет хлопчика багато про що говорить: «На Дмитрикові була стара руда материна юпка з клаптиками вати, що висіли крізь дірки з пошарпаної одежини, довгі рукава теліпались нижче рук, заважали йому. Русяву голівку прикривав старенький картузик з одірваним козирком. Але, незважаючи на свої непишні шати, Дмитрик весело дивився на світ божий здоровими сивими очима, весело підстрибував по людним вулицям» [4, с. 75]. Автор не випадково зосередив увагу на деталях одягу хлопчика, що характеризує його як дитину з бідної родини, де не можуть придбати йому власний одяг і він змушений доношувати материнський. Також Дмитрик дуже рухливий, бо дориває юпку і картуз та не комплексує з приводу свого зовнішнього вигляду.

В оповіданні «Маленький грішник» Дмитрик потрапляє під вплив старшого товариша Гаврилка, який ним маніпулює. Дмитрикові так само вісім років, як і Хариті з однойменного оповідання, але це зовсім інший тип дитини. Жаль до матері існує тільки в думках і не переходить на дієву стадію допомоги: «Дмитрикові на хвилинку стало жаль неньки, що – слаба не слаба – увесь день мусить носити воду, заробляти на хліб. Та не така була погода, щоб смуток тримався на його серці» [4, с. 76]. У хлопчика вітер в голові і він не доросліший свого віку, чого не можна сказати про Харитю.

Та все ж таки, Дмитрик – хлопчина не зіпсований, з почуттям обов'язку, він зазнає морального падіння, бо піддається спокусам вулиці. Нешанобливе ставлення до матері виявилось і в другому вчинку хлопчика. Дмитрик постає безсоромним хлопцем, оскільки просить грошей на хліб для хворої неньки, доходячи навіть до брехні, що його мати вмирає: «Дайте, пане милостивий... хоч копійку дайте... мати вмирають... два дні без хліба сидимо» [4, с. 77], а сам купує на них пряники і цигарки. Помітний сильний вплив Гаврилка, який весь час впливає на хлопця, але чи то Дмитрикові бракує духу аби не згодитися з такими пропозиціями, чи то він вважає себе дорослим так вчиняти, не дослухаючись до матері.

Михайло Коцюбинський зображує злих хлопців, які не тільки не поважають свою родину і прохань старших, але і одне одного в компанії: «Але, озирнувшись за Марійкою, вони так і зареготались наголос. А де ж: Марійка, наздоганяючи сани, посковзнулася і шубовснула просто в калюжу. Брудна вода стікає з мокрої спідниці, а Марійка стоїть, ще й пальці розгорнула, заваляні в болоті» [4, с. 78].

Тримаючи цигарку, Дмитрик веде себе дивно: «Дмитрик затягнувся цигаркою і почервонів увесь од їдкою диму, аж очі слізьми забігли. Однак він не кинув цигарки, боячись глузування Гаврилкового» [4, с. 78]. Автором зображена типова ситуація компанії, де панує нерівність і покора ватажкові, головному. Як правило, такими лідерами стають старші за віком і наживаються завдяки виконанню їх забаганок малечю.

Третім антиморальним вчинком хлопця стає чергова зрада, коли обезсилена мати дає йому кошти, щоб він сховався у місто по хліб: «Сумно було Дмитрикові, жалко недужої матери, та тільки до сінешнього порога. За порогом він забув і маму, і свої турботи» [4, с. 79]. Знову хлопчина потрапляє до вуличної компанії, яка переконує витратити гроші на козики. Використовуючи внутрішній монолог, що належить до прямої форми втілення психологізму, автор показує, як у хлопця весь час борються дві натури: одна – відповідальна, яка думає про матір, і друга – залякана глузуваннями Гаврилка, готова на все. Внутрішні монологи час від часу не дають спокою Дмитрикові, та це явище дуже короткочасне.

Ставши на шлях брехні, Дмитрик з нього вже не звертає і разом з товаришами скоює злочин. Украсти в жебрака – сліпого діда – було подвійним злочином, адже це людина, яка потребує захисту, у якої ці гроші – останні. Однак Дмитрика з товаришами це не зупиняє. І хоч «Дмитрик чує дитячим серцем, що так погано чинити, як вони чинять, але боїться й натякнути про це, бо Гаврилко просвітку не дав би, глузуючи» [4, с. 80]. Заради уявного, а не справжнього авторитету перед товаришем Дмитрик ладен йти на злочин. Описана автором ситуація стосується не тільки дитячого світу, а й дорослого, в якому панують зовсім недитячі забави.

Смерть матері змушує Дмитрика замислитись, чи немає в цьому його вини, і тільки вже така непоправна ситуація наводить його на внутрішній монолог: «Може, мама їсти хотіли, як я купував козики... може вони голодні й померли, не діждавшись хліба... Не скажуть матінка, не признаються,

бо нема вже їх на світі...і нікого в мене немає... сирітка я безрідний... Та чи вибачать мені мамка за все, що я накоїв?... То десь Бог покарам мене: нащо було обдурювати усіх, просячи для слабої неньки? Нащо було казати, що я сирітка?. От тепер Бог і дав так... А все той Гаврилко: недобрый він хлопець, він мене на все підводив...Ні, то я недобрый, що слухався Гаврилка... Не вибачить мені Бог, не вибачить...» [4, с. 81]. Осяяння, що прийшло до хлопця, вже не здатне поправити ситуацію, але з нього ще може вирости добра людина. З монологу видно, що Дмитрик весь час розумів помилковість дружби з Гаврилком, адже говорить, що в нього нікого немає, він навіть не згадує про псевдодруга як про можливість підтримки, а лише як про основну причину своїх нещасть. Висновки хлопця виважені і дорослі, адже зуміти визнати себе винним – дорослий вчинок, а звинувачувати інших – дитяча відмовлянка.

Зображена автором подія не зламала хлопця, він сподівається на краще і згадує слова неньки, що світ не без добрих людей, які не дадуть йому загинути. Знову Михайло Коцюбинський виходить в оповіданні на торжество добра, хоч і через такі страшні життєві перипетії.

В оповіданні «Ялинка» Михайло Коцюбинський зобразив високі моральні якості хлопчика Василька – доброту і повагу до батьків, що були характерні для більшості представників народу. Хоч Василько і прив'язався до ялинки, та заперечувати батькові у її продажі не став. Йому було жаль деревця: «Тату, – обізвався Василько тремтячим голосом, – та ж то моя ялинка, ви її подарували мені ще тоді, як мене похвалив учитель» [4, с. 70], та як покірно він сприйняв батькове рішення: «Батько глянув на сина. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток» [4, с. 70]. На протигагу Хариті і Дмитрикові Василько постає слухняною дитиною. Хоч на його очі навертаються сльози, та воля батька вище всього.

Яким, батько Василька, піклується про родину і чіпляється за шанс заробити за ялинку три карбованці, аби викупити жінчині чоботи і купити щось на свята. Це характеризує його як доброго господаря. Василько ж в силу своїх дитячих переживань сприймає ялинку як живу істоту, як члена родини, тому йому так важко зрозуміти вибір батька. Та і сам автор, називаючи оповідання «Ялинка», проводить цей образ головним героєм оповідання. Дерево по-своєму реагує на події та емоційно їх переживає. Ялинка радіє при появі Василька з батьком, а коли її починають нищити – лякається

і тремтить, ніби жива істота, що відчуває біль. Такого ефекту автор досягає за допомогою опису переживань ялинки, використовуючи порівняння: «Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям... Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурові. Ялинка затремтіла від низу до вершечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і, підтяте, впало на сніг...» [4, с. 71].

Автор зобразив і вразливу дитячу душу хлопчика, який не може безболісно сприймати рубання деревця: «Василько мало не плакав з жалю... Василько глянув на свіжий пеньок, і дві сльозинки скотились йому по щічках. Він не міг бачити того пенька, того місця, де за хвилинку перед цим стояла його ялинка, і почав нагортати снігу на пеньок» [4, с. 71].

Завдяки прийомові художнього опису природи Михайло Коцюбинський зобразив страх хлопчика: «Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здійсалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалось за хмарами. Посипав сніжок... Василько в'їхав у ліс. Здорові кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг...» [4, с. 71].

У свої дванадцять років хлопець постає винахідливим, заблукавши і поламавши сани, він залишає їх з ялинкою в лісі, а сам з кінями шукає дороги. При зустрічі з вовками він злякався, та все ж з усіх сил намагався втекти, був не бездіяльним: «Але що се за вогники блимають під лісом?. Що се чорне ворухиться на снігу?. Враз коні жахнулись і сіпнули вбік. «Вовки», – подумав Василько. Він щосили затяв коні і вхопився за гриву... Переляканий, без шапки, запорошений снігом, мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові» [4, с. 73].

Гарні сімейні стосунки проявляються і в пошукові Василька батьками, їх переживаннях і неймовірних радощах, коли вони дізнаються, що їх син живий і здоровий уночі добився до дядька.

Світ дитячої прози Михайла Коцюбинського пройнятий любов'ю до дітей, глибоким розумінням їх переживань і вчинків. Таке знання людини властиве не тільки письменнику як автору творів, але і йому як людині загалом.

Висновки. Отже, у своїх творах М. Коцюбинський не лише спостерігав за світом дитини,

а й виявив себе як тонкий психолог, здатний гли-
боко проникнути у внутрішній світ юних персона-
жів. Серед засобів зображення психологізму най-

більш значними є внутрішні монологи та художні
деталі, також наявні психологічні портрети та
пейзажі.

Список літератури:

1. Завісляк А. Імпресіонізм у творчості М. Коцюбинського. *Українська мова та література*. 2000. № 2. С. 2–5.
2. Ключек Г. Поетика і психологія. Київ: Знання, 1990. 48 с.
3. Кодак М. Психологізм соціальної прози. Київ: Наукова думка, 1980. 162 с.
4. Коцюбинський М. Збірка творів. Харків.: Прапор, 2008. 233 с.
5. Кузнєцов Ю. Художня деталь у творах М.М. Коцюбинського. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та коле́гіумах*. 2002. №2. С. 58–62.
6. Логвин Г.М. Коцюбинський і імпресіонізм. *Дивослово*. 1996. №10. С. 17–19.
7. Москаленко О. Храми душі М. Коцюбинського очима художника. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2009. №3. С. 13–17.
8. Поліщук Я. «Пейзаж людини» від Михайла Коцюбинського. *Дивослово*. 2004. №10. С. 44–46.
9. Фащенко В. У глибинах людського буття. Одеса : Маяк, 2005. 640 с.

Kozubenko L. M. THE PSYCHOLOGICAL PARADIGM OF CHILDREN'S PROSE BY MYKHAILO KOTSIUBYNSKY

The article considered the psychological paradigm of children's prose by Mykhailo Kotsiubynsky. Attention is drawn to the fact that thanks to psychological analysis, the writer skillfully reveals the depth of the images of his heroes, penetrating into their inner world and authentically conveying their true essence.

It is found that the artist well understands the complex emotional experiences that influence the choice of a person's life path. The author pays attention primarily to the personality, his inner world, therefore his works can be considered deep psychological research.

It is determined that the work of M. Kotsiubynsky has become the object of research by scientists who analyzed various aspects of his prose in the context of the author's vision of man and the world, as well as the philosophical and psychological problems raised in the works.

It is revealed that not only in stories for adult readers, but also in children's works, Mykhailo Kotsiubynsky shows deep human feelings, experiences of heroes, tries to show their inner side. Thus, the writer involves young readers in reading with the heart, empathizing with the heroes, and teaching humanity.

It is noted that Mykhailo Kotsiubynsky loved and knew children. First, raising younger brothers and sisters, later working as a private teacher, where he had the opportunity to understand child psychology, and being the father of four children himself, the writer treated the child with respect, so the children's sympathies were on his side, which helped to reveal the children's world of the characters.

It is stated that the world of the writer's children's prose is imbued with love for children, a deep understanding of their experiences and actions. Such knowledge of a person is inherent not only to the writer as the author of the works, but also to him as a person in general.

The article proves that in his works Mykhailo Kotsiubynsky not only observed the world of a child, but also revealed himself as a subtle psychologist, able to deeply penetrate the inner world of young characters. Among the means of depicting psychologism in the writer's children's prose, the most significant are internal monologues and artistic details, there are also psychological portraits and landscapes.

Key words: psychologism, paradigm, child, prose, writer, hero, story, personality, creativity.

Дата надходження статті: 16.10.2025

Дата прийняття статті: 10.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025